Stylistics Studies of the Holy Quran

Print ISSN 2645-5714
Online ISSN 2676-6035

A Corpus-Based Stylistic Analysis of the Concept of "Taqwā" in the Meccan Sūrahs of the Holy Qur'an

Mohammad Taheri [1]

1. Associate Professor, Department of Persian Language and Literature, Bu-Ali Sina University, Hamedan, Iran.
Email: mtaheri@basu.ac.ir

Extended Abstract

Research Article

Research Objective: This study aims to provide a novel, evidence-based analysis of the central concept of taqwā (God-consciousness) in the formative discourse of Islam and to demonstrate the potential of corpus-based approaches to provide an in-depth and objective analysis of the semantic layers of key concepts in the Holy Qur'an. To this end, it examines the stylistic and semantic dimensions of taqwā across the 86 Meccan Sūrahs of the Qur'an. Drawing on corpus linguistics, the study moves beyond traditional approaches to analysis and maps the semantic network of taqwā through lexical collocation analysis. It investigates the strategic functions of taqwā in two domains: distinguishing the identity of believers and establishing the foundations of Islamic creed (monotheism and eschatology). Specifically, it seeks to answer the following questions: What dimensions of taqwā are highlighted by its patterns of usage during the Meccan period, and how did these patterns contribute to the formation of the identity of the nascent Muslim community?

Research Method: This study adopts a descriptive-analytical method and employs a mixed-methods approach, combining quantitative and qualitative analyses within the framework of corpus linguistics. The research corpus, comprising the complete text of the 86 Meccan Sūrahs, was extracted from Tanzil.net, a reliable digital source. For the quantitative analysis, AntConc software was used to calculate the absolute frequency and distribution of all derivatives of the root w-q-y across the corpus. The analysis focused primarily on lexical collocations, through which statistically significant collocates of the key lexical forms of taqwā within a five-word span to the left and right (L5–R5) were identified using the Log-Likelihood (LL) measure. In the qualitative phase, the extracted collocates were classified into thematic clusters according to their shared semantic domains. The contexts of the relevant Qur'anic verses (concordance lines) were then examined to analyse and interpret the semantic and stylistic implications of these patterns and elucidate the position of taqwā in the Meccan discourse.

Received: 04 May 2025 | **Received in revised from:** 05 August 2025 | **Accepted:** 07 August 2025 | **Published online:** 23 October 2026

How to cite: Taheri, M. (2026). A Corpus-Based Stylistic Analysis of the Concept of "Taqwā" in the Meccan Sūrahs of the Holy Qur'an. *Stylistics Studies of the Holy Quran*, 10(2), 220–241.

https://doi.org/10.22034/sshq.2025.521200.1543

© 2026 | authors retain the copyright and full publishing rights.

Article type: Research Article

style.quran.ac.ir

Published by: Department of Qur'anic Exegesis and Sciences

Findings: The quantitative analysis revealed that, of the 258 occurrences of the root w-q-y throughout the Qur'an, 154 (approximately 60%) occur in the Meccan Sūrahs. This notably high frequency demonstrates the strategic significance of this concept during the formative period of Islam. Furthermore, the predominance of plural morphological forms, such as al-muttaqīn/al-muttaqūn and yattaqūn, underscores the social and exhortative dimensions of this concept during this period. The most significant findings emerged from the collocation analysis, which revealed a four-dimensional semantic network surrounding the concept of taqwā:

1. The Cluster of Guidance, Faith, and Certitude: The strong collocational associations of taqwā with words such as hudā (guidance), yuʾminūn (they believe), al-ghayb (the unseen), and al-kitāb (the Book) indicate that taqwā is both a prerequisite for accepting revelation and its natural outcome.

2. The Cluster of Punishment, Warning, and Eschatological Fear: Significant collocations with terms such as ʿadhāb (punishment), al-nār (the Fire), yawm (the Day of Resurrection), and khawf (fear) demonstrate that fear of divine retribution constitutes one of the principal semantic components of taqwā and serves as a motivation for piety.

3. The Cluster of Salvation, Prosperity, and Reward: The collocational associations of taqwā with words such as al-mufliḥūn (the successful), al-jannah (Paradise), ajr (reward), and khayr (goodness) highlight its positive dimension as a means of attaining eternal felicity and divine reward, thereby fostering the motivation of hope.

4. The Cluster of Truth, Veracity, and Divine Command: The association of taqwā with terms such as al-ḥaqq (truth) and al-ṣidq (veracity), together with direct commands to be mindful of Allah and the Lord, demonstrates that taqwā is closely intertwined with adherence to truth, sincerity, and obedience to divine commands.

Conclusion: The concept of taqwā in the Qur'anic discourse of the Meccan period was a multidimensional and fundamental concept that contributed to distinguishing the identity of believers and establishing the foundations of Islamic creed (monotheism and eschatology). It provided an essential framework for shaping the identity of the nascent Muslim community and regulating its relationship with God, revelation, and the Hereafter. The corpus-based analysis demonstrated that this concept is underpinned by a dual motivational structure: on the one hand, fear of divine retribution (the deterrent dimension) and, on the other, hope for salvation and reward (the encouraging dimension). Taqwā is simultaneously presented as a prerequisite for the heart's receptivity to Qur'anic guidance and as a natural outcome of faith in the Qur'an. These findings, supported by quantitative data and statistical analyses, demonstrate that corpus-based methods are effective tools for uncovering the subtle semantic layers and stylistic patterns of the Qur'an and can contribute to a deeper and more objective understanding of its central concepts.

Keywords: Corpus-Based Stylistics; Taqwā; Lexical Collocation; Quantitative Qur'anic Analysis; Meccan Sūrahs

مطالعات سبک‌شناختی قرآن کریم
Print ISSN 2645-5714
Online ISSN 2676-6035

تحلیل پیکره‌بنیاد سبک‌شناختی مفهوم «تقوا» در سوره‌های مکی قرآن کریم

محمد طاهری [۱]
۱. دانشیار گروه زبان و ادبیات فارسی ، دانشگاه بوعلی سینا، همدان، ایران. mtaheri@basu.ac.ir

پژوهشی

چکیده

این پژوهش با رویکردی نوین در مطالعات قرآنی، به تحلیل سبک‌شناختی و معناشناختی مفهوم محوری «تقوا» در پیکره‌ای متشکل از ۸۶ سورهٔ مکی قرآن کریم می‌پردازد. با استفاده از ابزارهای زبان‌شناسی پیکره‌ای، تحلیل‌های کمی (فراوانی) و کیفی (هم‌آیی) بر روی مشتقات ریشهٔ «و»، «ق» و «ی» انجام شد تا کارکرد و ابعاد معنایی این مفهوم در گفتمان تأسیسی اسلام تبیین گردد. یافته‌های کلیدی نشان می‌دهد که بسامد بسیار بالای واژگان تقوا (حدود ۶۰٪ کل کاربرد قرآنی) در این دوره، حاکی از نقش استراتژیک آن در شکل‌دهی به هویت جامعهٔ نوپای مسلمانان است. مهم‌ترین نتیجه، آشکارسازی یک شبکهٔ معنایی چهاروجهی پیرامون تقوا است. تحلیل هم‌آیی نشان داد که این مفهوم، به‌طور هم‌زمان، با چهار خوشهٔ معنایی اصلی پیوند دارد: ۱) هدایت، ایمان و یقین؛ ۲) عذاب، هشدار و بیم اخروی؛ ۳) رستگاری، فلاح و پاداش؛ و ۴) حق، صدق و امر الهی. این الگوها ثابت می‌کنند که تقوا در گفتمان مکی، مفهومی چندبعدی است که بر یک دوگانهٔ انگیزشی استوار است؛ از یک سو، ترس از عقوبت الهی (خوشهٔ دوم) و از سوی دیگر، امید به رستگاری و پاداش (خوشهٔ سوم)؛ علاوه‌براین، تقوا برای پیش‌شرط و لازمهٔ پذیرش وحی و هدایت (خوشهٔ اول) و همچنین نتیجهٔ طبیعی التزام به حق و فرمان الهی (خوشهٔ چهارم) معرفی می‌شود. این پژوهش اثبات می‌کند که تقوا در این دوره، چارچوبی اساسی برای تمایز هویتی مؤمنان و پایه‌ریزی اصول اعتقادی (توحید و معاد) بوده و روش پیکره‌بنیاد قادر به ارائهٔ تحلیلی مستند و عمیق از این ابعاد است.

کلیدواژه‌ها: تحلیل کمی قرآن، تقوا، سبک‌شناسی پیکره‌بنیاد، سوره‌های مکی، هم‌آیی واژگان.

تاریخ دریافت: ۱۴ اردیبهشت ۱۴۰۴ | **تاریخ اصلاح:** ۱۴ مرداد ۱۴۰۴ | **تاریخ پذیرش:** ۱۶ مرداد ۱۴۰۴ | **تاریخ انتشار آنلاین:** ۰۱ آبان ۱۴۰۵

استناد به این مقاله: طاهری، محمد. (۱۴۰۵). تحلیل پیکره‌بنیاد سبک‌شناختی مفهوم «تقوا» در سوره‌های مکی قرآن کریم. *مطالعات سبک شناختی قرآن کریم*، ۱۰(۲)، ۲۲۰-۲۴۱.

https://doi.org/10.22034/sshq.2025.521200.1543

۱۴۰۵© نویسندگان دارنده حق مولف مقاله خود بدون محدودیت هستند
نوع مقاله: پژوهشی **ناشر:** دانشگاه علوم و معارف قرآن کریم
style.quran.ac.ir

۱- مقدمه

قرآن کریم، کتاب مقدس مسلمانان، منبع اصلی تشریع و هدایت و شاهکار بی‌بدیل زبانی و ادبی، همواره کانون توجه عالمان، مفسران، متکلمان، ادیبان و زبان‌شناسان در طول تاریخ اسلام، بوده است. مطالعهٔ ساختار زبانی، ویژگی‌های سبکی و ابعاد معنایی این متن مقدس از دیرباز تحت عناوینی چون «علوم القرآن»، «تفسیر» و به‌ویژه، علم بلاغت و «اعجازالقرآن» پیگیری شده است. دانشمندان مسلمان با دقتی مثال‌زدنی به تحلیل جنبه‌های گوناگون فصاحت و بلاغت قرآن، ازجمله انتخاب واژگان، ساختارهای نحوی، صور خیال، موسیقی کلام و تناسب آیات و سور پرداخته‌اند و آثاری گران‌سنگ در این زمینه پدید آورده‌اند (بنگرید به: زرکشی، ۱۹۵۷؛ السیوطی، ۱۹۷۴). در دوران معاصر، با ظهور و گسترش دانش زبان‌شناسی نوین و شاخه‌های متنوع آن، رویکردهای جدیدی برای تحلیل علمی و نظام‌مند زبان قرآن فراهم آمده است. سبک‌شناسی، یکی از شاخه‌های میان‌رشته‌ای زبان‌شناسی و نقد ادبی، با هدف توصیف و تبیین علمی انتخاب‌های زبانی مؤلف و تأثیرات آن بر خواننده یا شنونده، ابزارهای مفهومی و روش‌شناختی کارآمدی را برای تحلیل دقیق‌تر سبک قرآن ارائه می‌دهد.

تحولات اخیر در روش‌های تحلیل زبانی با ظهور و توسعهٔ زبان‌شناسی پیکره‌ای، تغییراتی اساسی ایجاد کرده است. این رویکرد که بر تحلیل حجم عظیمی از داده‌های زبانی واقعی (پیکره‌ها) با استفاده از ابزارهای رایانه‌ای استوار است، امکان بررسی‌های کمی، آماری و عینی الگوهای زبانی را فراهم می‌آورد که پیش‌ازاین یا ناممکن بود یا بسیار دشوار. جان سینکلر، از پیشگامان این حوزه، تأکید دارد که «مطالعهٔ پیکره، شواهدی را ارائه می‌دهد که با اتکای صرف به شهود زبانی قابل دستیابی نیست» (سینکلر، ۱۹۹۱: ۴). این رویکرد امکان مشاهدهٔ الگوهای تکرارشونده، فراوانی واژگان و ساختارها و به‌ویژه، پدیدهٔ «هم‌آیی» یا هم‌نشینی معنادار واژگان را در مقیاسی وسیع فراهم می‌سازد؛ به تعبیری، زبان‌شناسی پیکره‌ای گونه‌ای «روش‌شناسی است که شهود را با شواهد تجربی تکمیل می‌کند و امکان آزمودن فرضیه‌ها دربارهٔ زبان را براساس کاربرد واقعی آن، فراهم می‌آورد» (مک‌انرنی و هاردی، ۲۰۱۲: ۱). کاربرد زبان‌شناسی پیکره‌ای در مطالعات متون مقدس، ازجمله قرآن کریم، حوزه‌ای نوظهور و پرظرفیت است. این رویکرد می‌تواند با ارائهٔ تحلیل‌های کمی دقیق از ویژگی‌های واژگانی، نحوی و معنایی متن به فهم عمیق‌تر سبک منحصربه‌فرد قرآن، شناسایی الگوهای پنهان در آن و حتی کمک به حلّ برخی مباحث تفسیری و تاریخی، مانند تمایز سبک‌شناختی سوره‌های مکی و مدنی، یاری رساند.

در میان مفاهیم اصلی و پرتکرار قرآن کریم، مفهوم «تقوا» جایگاهی ویژه و محوری دارد.

سال دهم
شمارهٔ دوم
پیاپی: ۱۹
پاییز و زمستان
۱۴۰۵

ایـن واژه کـه از ریشهٔ «وقـی» به معنای حفظ کردن، نگه‌داشـتن و پرهیز کردن مشـتق شـده اسـت، یکـی از کلیدی‌تریـن مفاهیـم اخلاقـی، معنـوی و اجتماعـی در نظام اندیشهٔ قرآنی اسـت. توشـیهیکو ایزوتسـو، زبان‌شـناس و قرآن‌پژوه ژاپنی در تحلیل معناشـناختی خود از قرآن، تقوا را در کنار مفاهیمی چون ایمان، اسلام و احسان، جزو مفاهیم کلیدی جهان‌بینی قرآنـی قـرار می‌دهـد و بـر اهمیت آن در شـکل‌دهی به شـخصیت فرد مؤمـن تأکید می‌کند (ایزوتسـو،۱۳۶۱: ۳۰۴-۳۱۰). فراوانـی قابل‌توجـه مشـتقات این ریشـه در سراسـر قـرآن (بیش از ۲۵۰ بـار)، خـود گواهـی بـر اهمیت آن اسـت. بنابر اینکـه بخش قابل‌توجهـی از نزول قرآن (حدود دوسوم حجم قرآن و نزدیک به سه‌چهارم تعداد سوره‌ها) در دورهٔ مکی صورت گرفته اسـت، مطالعهٔ ویژگی‌های گفتمان قرآنی در این دوره، از اهمیت بسـزایی برخوردار اسـت. سـوره‌های مکی که در شـرایط خاصّ دعوت اولیه اسـلام در مکه نازل شده است، عمدتاً بر اصول اعتقادی (توحید، نبوت، معاد)، انذار و تبشیر، قصص انبیای پیشین، و تزکیهٔ نفس و تحکیـم پایه‌هـای اخلاقـی و معنـوی فـرد و جامعهٔ نوپای مسـلمان تمرکـز دارد. در چنین بسـتری، مفهـوم «تقـوا» در جایـگاه یکی از ارکان اصلی شـخصیت مطلـوب مؤمن و جامعهٔ اسلامی، نقشی برجسته ایفا می‌کند.

پژوهـش حاضـر در پی آن اسـت تا بـا به‌کارگیری روش‌شناسـی زبان‌شناسـی پیکره‌ای به تحلیل کمی و کیفی کاربرد واژگان مرتبط با مفهوم «تقوا» (مشتقات ریشه «وقی») در پیکرهٔ سـوره‌های مکـی قرآن کریـم، بپردازد. هدف اصلی، شناسـایی الگوهای فراوانـی این واژگان و تحلیـل الگوهای هم‌آیی (هم‌نشـینی) آن‌ها با سـایر واژگان اسـت تا از ایـن رهگذر، ابعاد معنایی، کارکردی و سبک‌شناختی مفهوم تقوا در گفتمان قرآنی مکی با دقتی بیشتر تبیین شود. این پژوهش می‌کوشد به پرسش‌های اساسی زیر پاسخ دهد:

۱. تحلیـل هم‌آیـی واژگان کلیدی مرتبط با «تقوا» در سـوره‌های مکی، چه شـبکهٔ معنایی را پیرامـون ایـن مفهـوم ترسـیم می‌کنـد و این شـبکه چگونـه ابعاد اصلـی تقـوا را در گفتمان تأسیسی اسلام تبیین می‌کند؟

۲. الگوهـای پرتکـرار و سبک‌شـناختی کاربرد «تقوا» در سـوره‌های مکـی، چه کارکردهای گفتمانـی و راهبـردی را بـرای ایـن مفهـوم در دورهٔ نخسـت دعـوت اسـلامی، به‌ویـژه در تمایزبخشی به هویت مؤمنان و برقراری ارتباط با مخاطبان آن دوره، آشکار می‌سازد؟

انتظار می‌رود نتایج این پژوهش، ضمن ارائهٔ داده‌های کمی مستند دربارهٔ یکی از مفاهیم محوری قرآن، نشان دهد که چگونه تحلیل‌های پیکره‌بنیاد، به‌ویژه تحلیل هم‌آیی، می‌تواند لایه‌های معنایی ظریف و الگوهای سـبکی متن قرآن را آشـکار سـازد و به غنای مطالعات قرآنی بیفزاید.

۲- پیشینهٔ پژوهش

مطالعهٔ سبک و زبان قرآن کریم پیشینه‌ای دارد به قدمت تاریخ اسلام. از همان سده‌های نخستین، دانشمندان مسلمان مجذوب ویژگی‌های منحصربه‌فرد زبانی و ادبی قرآن شدند و تلاش کردند تا جنبه‌های گوناگون «اعجاز» بیانی آن را تبیین کنند. آثاری چون «مجازالقرآن» ابوعبیده معمر بن مثنی (متوفی ۲۰۹)، «تأویل مشکل‌القرآن» ابن قتیبه دینوری (متوفی ۲۷۶)، «النکت فی اعجازالقرآن» رمانی (متوفی ۳۸۴)، «بیان اعجازالقرآن» خطابی (متوفی ۳۸۸)، «اعجازالقرآن» باقلانی (متوفی ۴۰۳)، «دلائل‌الاعجاز» و «اسرارالبلاغه» عبدالقاهر جرجانی (متوفی۴۷۱) و آثار مفسران بزرگی چون طبری، زمخشری، فخر رازی و دیگران سرشار از تحلیل‌های دقیق زبانی، بلاغی و سبکی دربارهٔ قرآن است. این سنت غنی، پایه‌های محکمی را برای درک زیبایی‌شناسی و قدرت تأثیرگذاری زبان قرآن فراهم آورد. در دوران معاصر، با پیشرفت‌های زبان‌شناسی و نقد ادبی، مطالعات سبک‌شناختی قرآن وارد مرحلهٔ جدیدی شد. پژوهشگران کوشیده‌اند با بهره‌گیری از نظریه‌ها و روش‌های زبان‌شناسی نوین، مانند ساختارگرایی، نقش‌گرایی، تحلیل گفتمان، به تحلیل نظام‌مندتر ویژگی‌های سبکی قرآن بپردازند. آثاری چون «الاسلوب فی تفسیرالقرآن» امین الخولی، «التصویرالفنی فی القرآن» سید قطب (۱۹۶۶) و تحلیل‌های بنت‌الشاطئ (عایشه عبدالرحمن) نمونه‌هایی از تلاش برای پیوند میان مطالعات سنتی و رویکردهای نوین است. حسین عبدالرئوف در کتاب «سبک‌شناسی قرآن کریم، "تحلیل زبانی"»، تلاشی جامع برای به‌کارگیری مفاهیم زبان‌شناسی در تحلیل لایه‌های مختلف آوایی، واژگانی، نحوی و معنایی سبک قرآن ارائه داده است. او معتقد است، قرآن یک پدیدهٔ زبانی منحصربه‌فرد است که تحلیل آن نیازمند ابزارهای دقیق زبان‌شناسی است.

در پژوهش‌های ایرانی در دههٔ اخیر، پژوهش‌هایی متعدد به‌طورِ خاص به تحلیل هم‌آیی واژگان در قرآن، پرداخته‌اند. خاکپور و همکاران (۱۳۹۵) باهم‌آیی واژگانی را در دو سورهٔ حج و مؤمنون، بررسی وتحلیل کرده‌اند. براساسِ این پژوهش، اکثر صورت‌های باهم‌آیند در سورهٔ حج، بی‌فاصله و در سورهٔ مؤمنون، بافاصله است. امیری‌فر و همکاران (۱۳۹۵) هم چالش‌های ترجمه در باهم‌آیی‌های قرآنی را مد نظر قرار داده و به این نتیجه رسیده‌اند که: «عدم توجه مترجمان قرآن به این پدیده باعنوانِ یک واحد ترجمه، در موارد بسیاری ترجمه‌هایی مختلف از یک باهم‌آیی یکسان قرآنی به دنبال داشته است و از طرفی مترجمان از باهم‌آیی‌های مختلف قرآنی، ترجمه‌هایی یکسان ارائه داده‌اند».

سیدی و اخلاقی (۱۳۹۵) در مقاله‌ای با مطالعهٔ موردی سورهٔ بقره، نشان داده‌اند که چگونه تحلیل هم‌آیی می‌تواند به فهم بهتر روابط معنایی میان واژگان در یک سورهٔ خاص کمک

سال دهم
شمارهٔ دوم
پیاپی: ۱۹
پاییز و زمستان
۱۴۰۵

کند. نویسندگان این مقاله چندی بعد در قالب کتابی تحت عنوان «نگرشی بر ویژگی‌های سبکی قرآن کریم در باهم‌آیی واژگان» (۱۳۹۹)، به تحقیقات خود توسعه بخشیدند. در این پژوهش، انواع روابط مختلف باهم‌آیی و مشکلات و محدودیت‌های آن مورد توجه قرار گرفته و در ادامه نیز تعریف باهم‌آیی‌ها و اصطلاحات مربوط به آن بیان شده است. سپس رویکردها، کارکردها، معیارها و ویژگی‌های باهم‌آیی از هم متمایز شده و بعدازآن، مسائل مربوط به باهم‌آیی‌های قرآنی مطرح شده است. در انتها نیز باهم‌آیی‌های استخراج‌شده از قرآن کریم در جدول‌هایی مجزا برای هر سوره، نشان داده شده و مورد تحلیل قرار گرفته است.

نهیرات و محمدیان (۱۳۹۶) در مقاله‌ای با موضوع "هم‌آیی واژگانی تقابلی مکمل در قرآن کریم" به این نتیجه رسیده‌اند که ترکیب قرآنی «جَنَّات النَّعِیمِ»، هم‌آیی کاملاً مشهود با سبک به‌وجود آورده است.

در مقاله‌ای دیگر، روستایی و روانشاد (۱۴۰۰) تأثیر بافت زبانی آیات سورهٔ ابراهیم(ع) در چینش و گزینش باهم‌آیی واژگان را بررسی و تحلیل کرده‌اند. نتایج این پژوهش حاکی از این است که گزینش و چینش هم‌آیی واژگان در بافت زبانی آیات، متناسب با مفاهیم و موضوعاتی است که سیاق قرآنی در پی انتقال آن به مخاطب است. هم‌آیی واژگان در این سطح، علاوه‌بر خلق یک ترکیب اصطلاحی متداول در زبان در تعیین حوزهٔ دلالی واژهٔ همنشین، تأثیر بسزایی داشته است.

آقایی و رضوانی حقیقی شیرازی (۱۴۰۲) نیز طی پژوهشی باهم‌آیی کلمات مقترن و انواع آن را در قرآن کریم با همین عنوان واکاویده و تعداد ۱۴ نوع هم‌آیی واژگان را در متن قرآن تشخیص داده‌اند. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که قرآن کریم برای القای اندیشه و مفاهیم و تأثیرگذاری بر مخاطب از شگردهای گوناگونی استفاده کرده است که یکی از مهمترین این شگردها، کاربرد هم‌آیی واژگان در بافت زبانی آیات است. در این پژوهش، تعداد ۱۴ نوع از انواع باهم‌آیی واژگان در قرآن کریم، همچون تقارب، شمول معنایی، تقابل معنایی، جزءواژگی، هم‌آوایی حوزه‌ای، تداعی آوایی، باهم‌آیی حجمی، باهم‌آیی نبوی (آیت)، رابطهٔ وسیله و ابزار، رابطهٔ جنسی، رابطهٔ مکانی، رابطهٔ زمانی، رابطهٔ علّی و رابطهٔ صفتی-اسنادی، کشف و استخراج گشته است.

در یک پژوهش گسترده‌تر، کیخا (۱۴۰۲)، باهم‌آیی واژگان قرآن در سوره‌های حج، مؤمنون، رعد و ابراهیم را در قالب یک کتاب، ارائه کرده است؛ بنابراین، پژوهش در این سوره‌ها، رابطهٔ «تقابل» بیشترین وقوع را دارد؛ همچنین کلمات باهم‌آیندِ استخراج‌شده از نظر داشتن فاصله یا نداشتن فاصله نیز مورد بررسی قرار گرفتند و نتیجهٔ به‌دست‌آمده نشان داد، اکثر صورت‌های باهم‌آیند به صورت بدون فاصله مشاهده شدند.

از دیگر سو، در خصوص مفهوم محوری «تقوا»، مطالعات متعددی از منظر تفسیری، کلامی، اخلاقی و معناشناختی صورت گرفته است. مفسران کلاسیک و معاصر، به‌تفصیل، دربارهٔ ریشهٔ لغوی، معانی اصطلاحی، مصادیق و آثار تقوا در آیات مختلف، بحث کرده‌اند. در میان مستشرقان، ایزوتسو در اثر کلاسیک خود، «خدا و انسان در قرآن»، تحلیل معناشناختی عمیقی از واژهٔ تقوا و شبکهٔ مفهومی آن در قرآن، ارائه داده است (ایزوتسو، ۱۳۶۱). او نشان می‌دهد که چگونه معنای این واژه از ریشهٔ لغوی «ترس آمیخته با احتیاط» به مفهوم پیچیدهٔ «آگاهی دائمی از حضور خداوند و پرهیز از نافرمانی او» تطور یافته است.

مقالاتی مانند «مفهوم تقوا و کاربرد آن در قرآن کریم» (صفری، ۱۳۷٤) نیز به بررسی کاربرد خاص این مفهوم در قرآن پرداخته‌اند. به گفتهٔ مؤلف این مقاله، معنای واژهٔ تقوا در قرآن، ثابت نیست و علاوه‌بر اطاعت از اوامر و پرهیز از نواهی الهی، متضمن مفاهیمی چون حراست نفس و خویشتن‌بانی نیز هست.

با وجود این پژوهش‌های ارزشمند، خلأ محسوسی در زمینهٔ تحلیل کمی و پیکره‌بنیاد مفهوم تقوا، به‌ویژه با تمرکز بر دورهٔ مکی نزول قرآن، وجود دارد؛ مطالعه‌ای که به‌طورِ مشخص با استفاده از روش‌های زبان‌شناسی پیکره‌ای (تحلیل فراوانی و هم‌آیی) به بررسی الگوهای کاربرد مشتقات این موضوع اصلی قرآنی بپردازد و دلالت‌های سبک‌شناختی و معناشناختی این الگوها را تبیین کند. پژوهش حاضر در صدد است تا با پر کردن این خلأ، گامی نو در جهت پیوند میان مطالعات قرآنی و زبان‌شناسی پیکره‌ای بردارد و درکی عمیق‌تر و مستندتر از جایگاه و ابعاد مفهوم تقوا در گفتمان سور قرآن مکی، ارائه دهد.

۳- روش پژوهش

این پژوهش از منظر روش‌شناختی، یک پژوهش توصیفی-تحلیلی است که با بهره‌گیری از یک رویکرد ترکیبی (کمی و کیفی) در چارچوب زبان‌شناسی پیکره‌ای به انجام رسیده است. این روش‌شناسی با هدف تلفیق دقت آماری و عمق تفسیری انتخاب گردید تا تحلیلی چندوجهی از مفهوم «تقوا» در گفتمان قرآنی، ارائه دهد.

مرحلهٔ نخست پژوهش به طراحی و آماده‌سازی پیکره اختصاص یافت. در این مرحله، متن کامل ۸۶ سورهٔ مکی از منبع دیجیتال استاندارد و معتبر «تنزیل» استخراج شد. انتخاب این پیکره به‌صورت هدفمند انجام شد تا تحلیل بر دوره‌ای متمرکز شود که پایه‌های اعتقادی و اخلاقی اسلام درحالِ شکل‌گیری بود. این پیکره، که تقریباً دوسوم حجم کلِّ قرآن را دربرمی‌گیرد، بستری وسیع و قابلِ‌اتکا برای بررسی‌های آماری فراهم آورد.

مرحلهٔ دوم، شامل تحلیل‌های کمی بود که با استخراج نظام‌مند داده‌ها آغاز شد.

سال دهم
شمارهٔ دوم
پیاپی: ۱۹
پاییز و زمستان
۱۴۰۵

نخست، تمامی صورت‌های صرفی مشتق از ریشهٔ «و»، «ق» و «ی» با استفاده از منابع لغوی شناسایی شدند. سپس، با به‌کارگیری نرم‌افزار تحلیل پیکره ، فراوانی مطلق و توزیع این مشتقات در کلِّ پیکرهٔ مکی و در هریک از سوره‌ها به‌صورت جداگانه محاسبه گردید. در ادامه، تحلیل هم‌آیی واژگان باعنوانِ مرحله‌ای کلیدی در تحلیل کمی، انجام شد. پربسامدترین مشتقات تقوا باعنوانِ «گره» (واژه کانونی)، انتخاب و هم‌نشین‌های معنادار آن‌ها در بازه ۵ واژهٔ چپ و راست (R۵-L۵) شناسایی شدند. برای تضمین اعتبار آماری، از شاخص لوگ-لایکهود) با آستانهٔ معناداریِ بالا (LL > ٦,٦٣) استفاده شد که قادر است پیوندهای واژگانی غیرتصادفی را با دقت بالایی مشخص کند.

مرحلهٔ نهایی پژوهش به تحلیل کیفی و تفسیر نتایج اختصاص داشت. در این مرحله، فهرست هم‌آیندهای معنادار که در فاز کمی استخراج شده بود، مورد بررسی عمیق قرار گرفت. این هم‌آیندها براساسِ حوزه‌های معنایی مشترک در خوشه‌های موضوعی، طبقه‌بندی شدند؛ سپس، با بررسی خطوط همخوانی (آیات کامل)، بافتار کاربرد هر هم‌آیی تحلیل گردید. این الگوهای آماری و خوشه‌های معنایی در پرتو مبانی نظری پژوهش، به‌ویژه، ویژگی‌های گفتمان مکی و نظریه هم‌آیی، تفسیر شدند تا دلالت‌های آن‌ها بر ابعاد معنایی و کارکردهای سبک‌شناختی تقوا تبیین گردد. این رویکرد یکپارچه اطمینان می‌دهد که نتایج نهایی هم بر شواهد عینی و قابلِ‌تکرار استوار بوده و هم از تفسیر غنی و بافت‌مند برخوردار باشند.

۴- مبانی نظری: چارچوبی برای تحلیل پیکره‌بنیاد سبک قرآن

این پژوهش بر مبانی نظری و روش‌شناختی سه حوزهٔ اصلی استوار است: زبان‌شناسی پیکره‌ای، تحلیل هم‌آیی واژگان و ویژگی‌های سبکی و محتوایی سوره‌های مکی قرآن با تمرکز ویژه بر مفهوم تقوا. درک عمیق این مبانی برای تفسیر یافته‌های پژوهش ضروری است.

۴-۱. زبان‌شناسی پیکره‌ای: رویکردی تجربی به مطالعهٔ زبان

زبان‌شناسی پیکره‌ای در اساس یک روش‌شناسی است نه یک شاخهٔ مستقل از زبان‌شناسی با نظریه‌های خاص خود (مک‌انری و ویلسون، ۲۰۰۱: ۱) . این رویکرد بر این اصل استوار است که تحلیل زبان باید مبتنی بر شواهد واقعی کاربرد زبان باشد نه صرفاً بر شهود یا مثال‌های ساختگی پژوهشگر. پیکره در این معنا به «مجموعه‌ای از قطعات زبان اطلاق می‌شود که به‌گونه‌ای انتخاب شده‌اند تا نمایندهٔ یک گونه یا زیرگونهٔ زبانی باشند و به‌صورتی ذخیره شده‌اند که امکان پردازش رایانه‌ای را فراهم آورند». (سینکلر، ۱۹۹۱: ۴)

کاربرد زبان‌شناسی پیکره‌ای در مطالعات سبک‌شناختی امکان بررسی عینی

ویژگی‌های سبکی یک نویسنده، یک دوره، یک ژانر یا یک متن خاص را فراهم می‌آورد. با تحلیل الگوهای واژگانی (مانند تنوع واژگانی، نسبت اسم به فعل، فراوانی واژگان خاص) و الگوهای نحوی (مانند طول جمله، پیچیدگی ساختاری، استفاده از ساختارهای خاص) می‌توان به توصیف دقیق‌تری از سبک متن دست یافت (مالبرگ، ۲۰۰۷). در مورد قرآن کریم، این رویکرد می‌تواند به شناسایی ویژگی‌های سبکی منحصربه‌فرد آن و تمایزات سبکی میان بخش‌های مختلف، مانند سوره‌های مکی و مدنی کمک کند.

۲-۴. هم‌آیی واژگان

مفهوم هم‌آیی که ریشه در کارهای زبان‌شناس بریتانیایی جی. آر. فرث دارد، بر این ایده استوار است که «یک کلمه از طریق همراهانش شناخته می‌شود» (فرث، ۱۹۵۷: ۱۱). هم‌آیی به تمایل ذاتی و آماری معنادار دو یا چند واژه به هم‌نشینی مکرر در زبان اشاره دارد؛ به‌گونه‌ای که این هم‌نشینی فراتر از آنچه صرفاً تصادف یا قواعد دستوری ایجاب می‌کند، رخ دهد. این پدیده بخشی از دانش واژگانی معنایی گویشوران یک‌زبان را تشکیل می‌دهد. سینکلر هم‌آیی را «وقوع دو یا چند واژه در مجاورت نزدیک یکدیگر در متن» تعریف می‌کند (سینکلر، ۱۹۹۱: ۱۷۰) و بر اهمیت آن در درک معنا و ساختار زبان تأکید دارد. او همچنین میان هم‌آیی (تمایل آماری هم‌نشینی واژگان) و هم‌بستگی (تمایل هم‌نشینی یک واژه با مقولات دستوری خاص) تمایز قائل می‌شود.

تحلیل هم‌آیی از چند جهت حائز اهمیت است. نخست، به کشف لایه‌های معنایی کمک می‌کند؛ هم‌آیی‌ها می‌توانند جنبه‌های ظریف معنایی یک واژه را که ممکن است در تعاریف فرهنگ لغت نیامده باشد، آشکار کنند و به روشن شدن حوزهٔ معنایی و تداعی‌های آن یاری رسانند. دوم، در شناسایی الگوهای سبکی مؤثر است؛ انتخاب هم‌آیی‌های خاص می‌تواند بخشی از سبک یک نویسنده یا یک متن باشد و در متون مختلف ممکن است برای بیان یک مفهوم، از الگوهای هم‌آیی متفاوتی استفاده شود. سوم، به فهم ساختار گفتمان کمک می‌کند؛ الگوهای هم‌آیی می‌توانند به انسجام متن یاری رسانده و نشان‌دهندهٔ چارچوب‌های مفهومی زیربنایی گفتمان باشند (استابز، ۲۰۰۱: ۲۹-۳۱). نتیجه این که تحلیل هم‌آیی ابزاری قدرتمند برای تحلیل مفاهیم کلیدی است و بررسی هم‌آیی‌های یک مفهوم کلیدی، مانند تقوا در قرآن، می‌تواند شبکهٔ واژگانی و مفهومی پیرامون آن را ترسیم کرده و درک عمیق‌تری از ابعاد مختلف آن ارائه دهد.

برای شناسایی و اندازه‌گیری هم‌آیی‌های معنادار از نظر آماری، از شاخص‌های مختلفی استفاده می‌شود. این شاخص‌ها میزان هم‌نشینی دو واژهٔ یک «گره» و یک «هم‌آیند» را

سال دهم
شمارهٔ دوم
پیاپی: ۱۹
پاییز و زمستان
۱۴۰۵

باتوجه‌به فراوانی کلی آن‌ها در پیکره، مقایسه می‌کند. ازجمله شاخص‌های رایج می‌توان به شاخص همبستگی متقابل اشاره کرد که میزان وابستگی آماری میان دو واژه را اندازه‌گیری می‌کند و به هم‌آیی‌های کم‌بسامد، اما انحصاری، تمایل دارد. تی.اسکور میزان اطمینان از اینکه هم‌نشینی دو واژه تصادفی نیست را می‌سنجد و به هم‌آیی‌های پربسامدتر تمایل دارد. زد.اسکور نیز عملکردی مشابه تی.اسکور دارد. یکی از قوی‌ترین شاخص‌ها لوگ-لایکهود است که هم به فراوانی و هم به توزیع توجه دارد و برای شناسایی هم‌آیی‌های معنادار در پیکره‌های بزرگ، بسیار مناسب است (رایسون و گارسید، ۲۰۰۰) . در این پژوهش از تحلیل هم‌آیی، به‌ویژه با استفاده از شاخص لوگ-لایکهود، برای شناسایی واژگانی استفاده می‌شود که به‌طورِ معناداری در مجاورت (مثلاً در بازهٔ ۵ کلمه قبل و ۵ کلمه بعد) مشتقات ریشهٔ «وقی» در سوره‌های مکی، ظاهر می‌شود.

۴-۳. سوره‌های مکی قرآن: بستر نزول و ویژگی‌های گفتمانی

تقسیم‌بندی سوره‌های قرآن به «مکی» و «مدنی» یکی از قدیمی‌ترین و بنیادی‌ترین طبقه‌بندی‌ها در علوم قرآنی است که براساسِ زمان و مکان نزول (پیش یا پس از هجرت پیامبر(ص) از مکه به مدینه)، صورت می‌گیرد؛ اگرچه در مورد مکی یا مدنی بودن تعداد کمی از سوره‌ها اختلاف‌نظر وجود دارد، اما عموماً پذیرفته شده است که ۸۶ سوره مکی و ۲۸ سوره مدنی است (زرکشی، ۱۹۵۷: ۱/۱۹۳-۲۰۶). این تقسیم‌بندی علاوه بر جنبه‌های جغرافیایی و زمانی، بازتاب‌دهندهٔ دو مرحلهٔ متمایز از دعوت اسلامی و دو بستر اجتماعی-سیاسی متفاوت است که منجر به تفاوت‌های قابل‌توجهی در محتوا، سبک و آهنگ کلام شده است. آنجلیکا نویورث، قرآن‌پژوه و اسلام‌شناس آلمانی، بر اهمیت تحلیل قرآن در بستر تاریخی نزول آن و با توجه به مخاطبان اولیه، تأکید می‌کند و معتقد است سوره‌های مکی، به‌ویژه سوره‌های متقدم، بازتاب‌دهندهٔ گفتگوی پرشور پیامبر با جامعهٔ مشرک مکه است.(نویویرث، ۲۰۰۷: ۸۱-۸۵)

سوره‌های مکی ویژگی‌های کلی متمایزی دارند. از نظر محتوا، تمرکز اصلی بر اصول اعتقادی، شامل توحید (دعوت به پرستش خدای یگانه و نفی شرک)، معاد (تأکید بر رستاخیز، حسابرسی، بهشت و دوزخ)، نبوت (اثبات رسالت حضرت محمد(ص) و ذکر داستان پیامبران پیشین برای تأیید و تسلی ایشان و عبرت دیگران)، توجه به نشانه‌های خلقت (قدرت خداوند در آفرینش آسمان‌ها، زمین و انسان) و مسائل اخلاق و تزکیه (دعوت به ارزش‌های اخلاقی نظیر صبر، شکر و پرهیز از رذایل) است. از نظر سبک، این سوره‌ها، اغلب با ایجاز و کوتاهی آیات شناخته می‌شوند، به‌ویژه سوره‌های کوتاه آخر

قرآن کـه آیـات کوتاه، مـوزون و آهنگیـن دارد. لحن کلام غالباً قاطع و پرشـور اسـت و زبان، اغلب، کوبنده، انذاردهنده و تبشـیرکننده به‌نظر می‌رسـد. اسـتفادهٔ زیاد از سـوگند (قسـم) بـرای تأکیـد بر حقانیت پیام و جلب‌توجه مخاطب نیز از ویژگی‌های بارز این دوره اسـت. تکرار مفاهیم کلیدی، مانند توحید و معاد به شیوه‌های مختلف و کاربرد فراوان واژهٔ «يَا أَيُّهَا النَّاسُ» (خطاب عام به همه مردم) نیز در این سـوره‌ها، مشـاهده می‌شـود. نکتهٔ مهم دیگر، غیاب نسـبی آیات احکام تفصیلی اسـت؛ زیرا مسائل فقهی و حقوقی عمدتاً در سوره‌های مدنی و پس از تشـکیل جامعهٔ اسلامی، مطرح شده‌اند. مطالعهٔ سوره‌های مکی ازآن‌جهت اهمیت دارد که پایه‌های فکری و معنوی اسـلام در این دوره، بنا نهاده شـد و گفتمان قرآنی بـرای اولیـن بار در تعامل با مخاطبان اولیه شـکل گرفت. فهم دقیـق مفاهیم کلیدی، مانند «تقوا» در این بسـتر اولیه، برای درک تطور بعدی آن‌ها و جایگاه‌شـان در نظام کلی اندیشـهٔ قرآنی، ضروری است.

۴-۴. مفهوم «تقوا» در قرآن کریم با تأکید بر بستر مکی

واژهٔ «تقوا» و مشتقات آن از ریشهٔ «وقی» در زبان عربی، حول محور معنای «حفظ کردن»، «نگه داشتن» و «محافظت کردن از آسیب و گزند»، می‌چرخد (ابن منظور، ۱۹۹۴: ۴۰۱-۴۰۲). ایـن معنـای لغوی پایه در کاربرد قرآنی به یـک مفهوم دینی و اخلاقی پیچیده و چندوجهی تحـول یافته اسـت. مفسـران و لغت‌شناسـان قـرآن معانی مختلفـی را برای تقـوا در قرآن ذکر کرده‌انـد، ازجملـه خوف و خشـیت از خدا (ترس آگاهانـه و احترام‌آمیز از مقام خداوند و از عواقب نافرمانی او)، پرهیزگاری و خویشتن‌داری (اجتناب از گناهان، محرمات و هرآنچه انسان را از خدا دور می‌کند)، حفظ نفس از عذاب الهی (التزاماتی که فرد برای نجات خود از کیفـر الهـی انجـام می‌دهد، از طریـق اطاعت و ترک معصیت)، اطاعـت از اوامر و نواهی (پای‌بندی عملی به دستورات خداوند) و آگاهی و خداحضوری (توجه دائمی به خداوند و نظارت او بر اعمال).

در سـوره‌های مکـی، بنابـر فضـای دعـوت اولیـه و تقابـل بـا شـرک و انـکار معـاد، بـه نظر می‌رسـد، جنبه‌هایی از معنای تقوا برجسـتگی بیشتری داشته باشـد. یکی از این جنبه‌ها، پیونـد تقـوا بـا ایمـان و پذیـرش وحـی اسـت. تقـوا، اغلب، شـرط یا نتیجهٔ پذیـرش هدایت قـرآن معرفی می‌شـود؛ مثـلاً: ﴿إِنَّ الَّذِينَ اتَّقَوْا إِذَا مَسَّهُمْ طَائِفٌ مِنَ الشَّيْطَانِ تَذَكَّرُوا فَإِذَا هُمْ مُبْصِرُونَ﴾ (اعـراف: ۲۰۱). جنبـهٔ مهـم دیگـر، تأکید بر بیـم از آخرت اسـت؛ بنابر محوریت معاد در گفتمان مکی، تقوا غالباً در معنای ترس از عذاب روز قیامت و تلاش برای نجات از آن بـه کار می‌رود و انذارهای مکرر قرآن در سـوره‌های مکـی، مخاطبان را به «اتَّقَوْا النَّار» یا

سال دهم
شمارهٔ دوم
پیاپی: ۱۹
پاییز و زمستان
۱۴۰۵

«اتَّقَوْا یَوماً» فرامی‌خوانـد؛ همچنیـن، رابطهٔ تقوا با صداقت و حق‌طلبی نیز مشـهود اسـت؛ به‌گونـه‌ای کـه تقوا بـا تصدیق حق و پیـروی از پیامبـران پیوند می‌خـورد؛ مثلاً: ﴿وَالَّذِی جَاءَ بِالصِّدْقِ وَصَدَّقَ بِهِ أُولَئِکَ هُمُ الْمُتَّقُونَ﴾ (زمر: ۳۳). درنهایت، تقـوا مقدمه‌ای برای تزکیه و رسـتگاری معرفـی می‌شـود. تقوا راه رسـیدن به فلاح و رسـتگاری اسـت و متقیـن الگوی اخلاقـی و دریافت‌کننـدگان پـاداش الهـی مطـرح می‌شـوند. تحلیـل پیکره‌بنیـاد فراوانـی و هم‌آیی واژگان مرتبط با تقوا در سـوره‌های مکی می‌تواند این ابعاد معنایی را با ارائهٔ شـواهد کمی مستند، روشن‌تر سازد و نشان دهد کدام جنبه‌ها در این دوره، از نزول قرآن برجستگی بیشتری داشته‌اند.

۵- یافته‌های پژوهش: الگوهای فراوانی و هم‌نشینی «تقوا» در گفتمان مکی

تحلیـل پیکرهٔ ۸۶ سـورهٔ مکی قـرآن کریم با اسـتفاده از روش‌های زبان‌شناسـی پیکره‌ای، نتایـج قابل‌توجهـی را درخصـوصِ فراوانی و الگوهـای هم‌آیی واژگان مرتبط بـا مفهوم «تقوا» (مشـتقات ریشـه «و»، «ق» و «ی») آشکار سـاخت. این یافته‌ها در دو بخش اصلی تحلیل فراوانی و تحلیل هم‌آیی ارائه می‌شود.

۵-۱. تحلیل فراوانی: حضور پررنگ «تقوا» در گفتمان مکی

بررسـی دقیـق پیکرهٔ سـوره‌های مکی نشـان داد کـه مشـتقات مختلف ریشـهٔ «و»، «ق» و «ی»، در مجمـوع، ۱۵۴ بـار در ایـن سـوره‌ها به کار رفته‌انـد. بنابر اینکه کل کاربرد این ریشـه و مشـتقاتش در قـرآن کریـم، ۲۵۸ بـار اسـت، این یافته حاکی از آن اسـت که حـدود ۵۹٫۷٪ (نزدیـک بـه ۶۰٪) از کلِّ مـوارد کاربـرد مفهوم تقوا در قرآن، در سـوره‌های مکی، متمرکز شـده است. این تمرکز بالا، حتی با در نظر گرفتن اینکه سوره‌های مکی تقریباً دو سوم حجم قرآن را تشـکیل می‌دهند، نشـان‌دهندهٔ اهمیت محوری و بسامد نسبتاً بالاتر این مفهوم در دورهٔ اولیهٔ دعوت اسلامی در مکه است و با تأکید این سوره‌ها بر بنیادهای اعتقادی و اخلاقی، همخوانی دارد. فراوانی این واژگان در میان ۸۶ سـورهٔ مکی یکسـان نیسـت و برخی سوره‌ها به‌شـکل محسوسـی کاربرد بیشتری از این مفهوم را نشـان می‌دهد که می‌تواند بازتاب تمرکز موضوعی آن سوره‌ها باشد. جدول ۱، ده سورهٔ مکی با بیشترین فراوانی مطلق مشتقات ریشهٔ «و»، «ق» و «ی» را نشان می‌دهد که شامل سوره‌های طولانی و جامعی مانند اعراف و انعام می‌شـود که به‌تفصیل به داسـتان پیامبران، جدال با مشـرکین و اصول اعتقادی می‌پردازد و به‌طور طبیعی دربرگیرندهٔ تکرار بیشتری از این مفهوم کلیدی است:

ردیف	نام سوره	تعداد رخداد	درصد از کل رخدادها در سور مکی (۱۵۴ مورد)
۱	اعراف	۱۴	۹.۱٪
۲	انعام	۱۳	۸.۴٪
۳	شعراء	۱۰	۶.۵٪
۴	قصص	۹	۵.۸٪
۵	نحل	۹	۵.۸٪
۶	یونس	۸	۵.۲٪
۷	زمر	۷	۴.۵٪
۸	مؤمنون	۶	۳.۹٪
۹	هود	۶	۳.۹٪
۱۰	مریم	۵	۳.۲٪

تحلیل فراوانی صورت‌های صرفی مختلف، مشتق از ریشهٔ «و»، «ق» و «ی» نیز الگوهای جالبی را آشکار می‌سازد.

جدول ۲ فراوانی پرکاربردترین صورت‌های صرفی در پیکرهٔ سوره‌های مکی را نشان می‌دهد:

مثال	درصد از کل (۱۵۴)	تعداد رخداد	صورت صرفی
﴿وَالَّذِی جَاءَ بِالصِّدْقِ وَصَدَّقَ بِهِ أُولَئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ﴾ (زمر: ۳۳)	۲۷.۳٪	۴۲	المُتَّقِین / المُتَّقُون [اسم فاعل جمع]
﴿وَأَنْذِرْ بِهِ الَّذِينَ يَخَافُونَ أَنْ يُحْشَرُوا إِلَى رَبِّهِمْ لَيْسَ لَهُمْ مِنْ دُونِهِ وَلِيٌّ وَلَا شَفِيعٌ لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ﴾ (انعام:۵۱)	۲۲.۷٪	۳۵	یَتَّقُون [فعل مضارع جمع غائب]
﴿قُلْ يَا عِبَادِ الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا رَبَّكُمْ﴾ (زمر:۱۰)	۱۷.۵٪	۲۷	اتَّقُوا [فعل امر جمع]
﴿فَمَنِ اتَّقَى وَأَصْلَحَ فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ﴾ (أعراف:۳۵)	۱۱.۰٪	۱۷	تَقْوَی [اسم مصدر]
﴿وَسَيُجَنَّبُهَا الْأَتْقَى﴾ (لیل:۱۷)	۷.۱٪	۱۱	أَتْقَی [اسم تفضیل مفرد]

براساسِ این جدول، صورت‌های صرفی جمع، شامل الْمُتَّقِینَ/ الْمُتَّقُونَ (اسم فاعل جمع، با ۴۲ رخداد، ۳،۲۷ ٪)، یَتَّقُونَ (فعل مضارع جمع غایب، با ۳۵ رخداد، ۲۲.۷ ٪) و اتَّقُوا (فعل امر جمع، با ۲۷ رخداد، ۱۷.۵ ٪)، بیشترین فراوانی را دارد. این غلبهٔ صورت‌های جمع نشان می‌دهد که گفتمان تقوا در سوره‌های مکی، غالباً ناظر به یک گروه (مؤمنان)

سال دهم
شمارهٔ دوم
پیاپی: ۱۹
پاییز و زمستان
۱۴۰۵

یا دعوت عمومی به تقوا است. البته صورت‌های مفرد نیز کاربرد دارند؛ مانند اسم مصدر تَقْوَی (۱۷ رخداد، ۱۱.۰ ٪) که به خود مفهوم تقوا اشاره دارد و اسم تفضیل مفرد أَتْقَی (۱۱ رخداد، ۷.۱ ٪) که برای اشاره به افراد نمونه به کار رفته است. این الگو بر وجه اجتماعی مفهوم تقوا در این دوره، تأکید می‌کند.

۵-۲. تحلیل هم‌آیی: شبکهٔ معنایی «تقوا» در سوره‌های مکی

تحلیل هم‌آیی واژگان (با استفاده از شاخص لوگ-لایکهود و بازه R۵-L۵) برای گره‌های اصلی مرتبط با تقوا (به‌ویژه، المتقین/ المتقون، یتقون، اتقوا، تقوی)، الگوهای هم‌نشینی معناداری را آشکار کرد. هم‌آیندهای پرتکرار و با امتیاز آماری بالا را می‌توان در چهار خوشهٔ معنایی اصلی طبقه‌بندی کرد که شبکه‌ای غنی پیرامون مفهوم تقوا در گفتمان مکی ترسیم می‌کنند.

اولین خوشهٔ معنایی، خوشهٔ هدایت، ایمان و یقین است. واژگان مرتبط با تقوا با بسامد بسیار معنادار با کلماتی که بر هدایت، ایمان، باور به غیب و دریافت پیام الهی دلالت دارند، هم‌نشین می‌شوند. هم‌آیندهای کلیدی در این خوشه عبارت است از: هُدًی (هدایت)، یُؤْمِنُونَ (ایمان می‌آورند)، الَّذِینَ آمَنُوا (کسانی که ایمان آوردند)، الْغَیْبِ (غیب)، یُوقِنُونَ (یقین دارند)، الذِّکْرِ (یادآور، قرآن)، آیَات (آیات، نشانه‌ها) و الْکِتَابِ (کتاب). نمونه‌هایی مانند ترکیب پرتکرار «...هُدًی لِّلْمُتَّقِینَ» یا پیوند میان «الَّذِینَ یُؤْمِنُونَ بِالْغَیْبِ» و «أُولَئِکَ هُمُ الْمُتَّقُونَ» و آیاتی نظیر «..إِنَّ فِی ذَلِکَ لَآیَاتٍ لِّقَوْمٍ یَتَّقُونَ» این ارتباط را نشان می‌دهد. دلالت این خوشه آن است که در گفتمان مکی، تقوا ارتباط تنگاتنگی با پذیرش پیام الهی، ایمان به مبانی آن (به‌ویژه غیب) و قرار گرفتن در مسیر هدایت دارد. تقوا هم شرط لازم برای بهره‌مندی از هدایت قرآن و هم نتیجهٔ طبیعی ایمان و یقین است.

دومین خوشه، خوشهٔ عذاب، هشدار و بیم اخروی است. دستهٔ مهم دیگری از هم‌آیندها، واژگانی است که به مفاهیم عذاب الهی، آتش دوزخ، روز قیامت، ترس و هشدار اشاره دارد. هم‌آیندهای کلیدی، شامل عَذَاب (عذاب)، النَّارِ (آتش)، یَوْم (روز [قیامت])، خَوْف (ترس)، یَحْذَرُونَ (حذر می‌کنند، می‌ترسند)، نَذِیر (هشداردهنده) و عِقَاب (کیفر) می‌شود. عباراتی مانند «وَاتَّقُوا النَّار...» یا «وَاتَّقُوا یَوْمًا...» و آیاتی که عذاب کافران را زمینه‌ای برای تقوا پیشه کردن دیگران معرفی می‌کند، مانند «لَعَلَّهُمْ یَتَّقُونَ» یا مستقیماً بندگان را به ترس و تقوا از خداوند فرامی‌خوانند، مانند «...یَا عِبَادِ فَاتَّقُون»، نمونه‌های این هم‌نشینی است. دلالت این خوشه آن است که بُعد بازدارندگی و ترغیب به پرهیز از عقوبت الهی یکی از مؤلفه‌های اصلی معنایی تقوا در سوره‌های مکی است و باتوجه‌به تمرکز این

سوره‌ها بر انذار مشرکان، طبیعی است که تقوا راه نجات از عذاب و آتش معرفی شود و جنبهٔ «خشیت» و «حذر» در آن برجسته باشد.

سومین خوشه، خوشهٔ رستگاری، فلاح و پاداش است. در مقابل خوشهٔ عذاب، واژگان مرتبط با تقوا با کلماتی که بر نتیجهٔ مثبت عمل، رستگاری، موفقیت و پاداش اخروی (به‌ویژه بهشت) دلالت دارند نیز هم‌نشینی قوی نشان می‌دهند. هم‌آیندهای کلیدی این دسته عبارت است از: الْفَلَاح/ الْمُفْلِحُونَ (رستگاری/ رستگاران)، الْفَوْز/ الْفَائِزُونَ (کامیابی/ کامیاب‌شدگان)، الْجَنَّة (بهشت)، أَجْر (پاداش)، مَغْفِرَة (آمرزش)، رَحْمَة (رحمت) و خَيْر (خوبی، بهتر). توصیف متقین در عبارت ﴿أُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ﴾ یا وعده‌هایی نظیر ﴿لِلَّذِينَ اتَّقَوْا عِندَ رَبِّهِمْ جَنَّاتٌ﴾ یا ﴿إِنَّ لِلْمُتَّقِينَ عِندَ رَبِّهِمْ جَنَّاتِ النَّعِيمِ﴾ (القلم: ۳۴) و تأکید بر اینکه ﴿وَلَدَارُ الْآخِرَةِ خَيْرٌ لِّلَّذِينَ يَتَّقُونَ﴾ (الأنعام: ۳۲)، نمونه‌هایی از این الگو است. دلالت این خوشه تأکید بر وجه ایجابی و غایت‌شناختی تقوا است؛ تقوا فراتر از مفهوم سادهٔ پرهیز از گناه، کلید دستیابی به سعادت ابدی، رضایت الهی و بهترین پاداش‌ها است و انگیزهٔ امید و شوق به پاداش الهی را در کنار انگیزهٔ ترس از عذاب، محرک‌های تقوا معرفی می‌کند.

چهارمین و آخرین خوشه، خوشهٔ حق، صدق و امر الهی است. این دسته از هم‌آیندها شامل واژگانی می‌شود که به مفاهیم حق، راستی، پیروی از دستورات الهی و ارتباط با پروردگار اشاره دارند. هم‌آیندهای کلیدی آن عبارت است از: الْحَقّ (حق)، الصِّدْق (راستی)، آمَنُوا (که بر تصدیق حق دلالت دارد)، أَمْر (امر، فرمان)، رَبّ (پروردگار) و اللَّهِ (خدا). آیاتی مانند ﴿وَالَّذِي جَاءَ بِالصِّدْقِ وَصَدَّقَ بِهِ أُولَئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ﴾ (زمر: ۳۳) یا آیاتی که ارتباط نشانه‌های الهی (حق) و تقوا را بیان می‌کنند: ﴿...لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يَتَّقُونَ﴾ (یونس: ۶) و همچنین دستورهای پرتکرار «اتَّقُوا اللَّه» یا «اتَّقُوا رَبَّكُمْ» این پیوند را نشان می‌دهند. دلالت این خوشه آن است که تقوا در گفتمان مکی عمیقاً با شناخت و پذیرش حق، صداقت در گفتار و باور، و التزام به فرمان پروردگار پیوند خورده است. متقی کسی است که جانب حق را می‌گیرد، پیام راستین الهی را تصدیق می‌کند و محور زندگی خود را اطاعت از الله و رب قرار می‌دهد.

تحلیل هم‌آیی حاکی از آن است که مفهوم تقوا در سوره‌های مکی در مرکز شبکه‌ای معنایی قرار دارد که چهار محور اصلی آن عبارت است از: ۱) پیوند با هدایت و ایمان، ۲) ارتباط با بیم از عذاب و آخرت، ۳) اتصال به امید رستگاری و پاداش و ۴) ملازمت با حق‌گرایی و اطاعتِ امر الهی. این یافته‌ها تصویر دقیق‌تری از ابعاد معنایی تقوا در نخستین مراحل شکل‌گیری گفتمان اسلامی ارائه می‌دهد.

سال دهم
شمارهٔ دوم
پیاپی: ۱۹
پاییز و زمستان
۱۴۰۵

۶- تحلیل و بحث

ابزارهای زبان‌شناسی پیکره‌ای، به‌ویژه تحلیل فراوانی و هم‌آیی، می‌تواند فراتر از برداشت‌های شهودی یا تحلیل‌های موردی، الگوهای عینی و قابل‌سنجش را در متن قرآن آشکار کند. ارائهٔ آمار دقیق فراوانی، شناسایی هم‌آیی‌های کلیدی با استفاده از شاخص‌های آماری و امکان بررسی نظام‌مند خطوط همخوانی، به پژوهشگر اجازه می‌دهد تا با اطمینان و دقت بیشتری دربارهٔ ویژگی‌های سبکی و معنایی متن قضاوت کند. البته این روش، جایگزین تفسیر سنتی یا تحلیل بلاغی نیست و در واقع مکمل و تقویت‌کنندهٔ آن‌ها است و می‌تواند شواهد جدیدی را برای تأیید یا تعدیل دیدگاه‌های پیشین ارائه دهد. همان‌طور که مک‌انری و ویلسون اشاره می‌کنند، «هدف زبان‌شناسی پیکره‌ای، ارائهٔ توصیف‌های دقیق‌تر و جامع‌تر از زبان، براساسِ شواهد واقعی است» (مک‌انری و ویلسون، ۲۰۰۱: ۲). این دقت و جامعیت می‌تواند به غنای مطالعات قرآنی در ابعاد مختلف کمک کند.

یافته‌های کمی حاصل از تحلیل فراوانی و هم‌آیی واژگان مرتبط با «تقوا» در پیکرهٔ سوره‌های مکی، زمانی اهمیت بیشتری می‌یابد که در چارچوب نظری پژوهش و بافت تاریخی-گفتمانی نزول این سوره‌ها، مورد تحلیل و تفسیر قرار گیرد. این بخش به بحث و بررسی دلالت‌های این یافته‌ها می‌پردازد. محوریت و برجستگی معنایی تقوا در دورهٔ مکی که از فراوانی بسیار بالای مشتقات ریشهٔ «و»، «ق» و «ی» (۱۵۴ بار، حدود۶۰٪ کلِّ کاربرد قرآنی) مشهود است، فراتر از یک مشاهدهٔ آماری صرف، نشان‌دهندهٔ محوریت استراتژیک مفهوم تقوا در گفتمان تأسیسی اسلام است. در شرایطی که پیامبر(ص) در مکه با جامعه‌ای عمدتاً مشرک، منکر معاد و درگیر با مناسبات قبیله‌ای و ارزش‌های جاهلی روبه‌رو بود، قرآن کریم مفهوم تقوا را یکی از سنگ‌بناهای اصلی هویت فردی و جمعی مؤمنان جدید مطرح می‌کند. تأکید مکرر بر «اتقوا الله»، «اتقوا ربکم» و توصیف مؤمنان راستین باعنوانِ «المتقین»، نشان می‌دهد که تقوا یک شاخص تمایز میان جامعهٔ نوپای اسلامی و محیط پیرامون عمل، می‌کرده است. این یافته با نظر ایزوتسو که تقوا را جزو مفاهیم کلیدی و محوری جهان‌بینی قرآن می‌داند، همسو است و نشان می‌دهد که این محوریت از همان دورهٔ مکی آغاز شده است.

الگوی هم‌آیی بسیار قوی میان واژگان تقوا و واژگان حوزهٔ هدایت (هدی، یؤمنون، یوقنون، الکتاب، آیات) یکی دیگر از یافته‌های مهم است که نشان‌دهندهٔ رابطهٔ دوسویه میان تقوا باعنوانِ پیش‌شرط و محصول هدایت است. از یک سو، آیاتی مانند ﴿... هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ﴾ یا ﴿... لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يَتَّقُونَ﴾ نشان می‌دهد که داشتن درجه‌ای از تقوا (به‌معنای گشودگی به حقیقت، پرهیز از لجاجت و شاید ترسی اولیه از عواقب انکار)، لازمهٔ بهره‌مندی واقعی از

هدایت قرآن و درک نشانه‌های الهی است؛ گویی قلب متقی، آمادهٔ دریافت نور وحی است. از سوی دیگر، کسانی که به غیب ایمان می‌آورند و هدایت الهی را می‌پذیرند، «المتقون» توصیف می‌شوند: ﴿...أُولَئِکَ هُمُ الْمُتَّقُونَ﴾ (زمر: ۳۳). در این نگاه، تقوا محصول طبیعی و تجلی عملی ایمان راستین است. این رابطهٔ دیالکتیکی نشان می‌دهد که تقوا فراتر از یک دستور صرف اخلاقی، فرآیندی شناختی-معنوی فعال است که با پذیرش وحی آغاز شده و در طول مسیر ایمان، تعمیق می‌یابد. تحلیل پیکره‌ای این پیوند وثیق را به‌طورِ کمی مستند می‌سازد.

هم‌آیی‌های پرتکرار واژگان تقوا با مفاهیم عذاب، نار، یوم‌القیامة و خوف، بر غلبهٔ بُعد اخروی و بازدارندگی در معنای تقوا در گفتمان مکی تأکید دارد. همان‌طور که پژوهشگران اشاره کرده‌اند، یکی از مضامین غالب سوره‌های مکی، به‌ویژه سوره‌های اولیه، هشدار نسبت به روز جزا و توصیف عواقب کفر و شرک است (فائز، ۱۳۷۸:۶۲). در چنین فضایی، تقوا سپر محافظ (همان معنای ریشه‌ای وقی) در برابر آتش دوزخ و عذاب الهی معرفی می‌شود. دستور مکرر به «اتقوا النار» یا «اتقوا یوماً...» دقیقاً بر همین جنبه تأکید دارد. این یافته به‌معنای نفی سایر ابعاد تقوا در دورهٔ نزول سور مکی نیست، اما نشان می‌دهد که انگیزهٔ ترس از عقوبت و تلاش برای نجات اخروی، یکی از محرک‌های اصلی و برجسته برای دعوت به تقوا در این دوره بوده است. این امر با مراحل اولیهٔ دعوت دینی که غالباً با تأکید بر هشدار و بشارت همراه است، همخوانی دارد. به گفتهٔ بیکر «فراوانی و هم‌آیی واژگان می‌تواند ایدئولوژی‌ها و جهت‌گیری‌های ارزشی نهفته در متن را آشکار سازند (بیکر، ۲۰۰۶: ۷۱)؛ از این رو، تأکید بر تقوا در کنار عذاب، بازتاب جهان‌بینی اخروی و نظام ارزشی مبتنی بر پاداش و جزای الهی در قرآن مکی است.

در کنار جنبهٔ بازدارندگی، هم‌آیی تقوا با مفاهیم فلاح، فوز، جنة و اجر، تقوا در جایگاه مسیر رستگاری و الگوی مطلوب را برجسته می‌کند و جنبهٔ ایجابی و امیدبخش آن را نمایان می‌سازد. تقوا علاوه بر رهایی از عذاب الهی، مسیر نیل به بهشت و کسب رضایت الهی است. توصیف «المتقین» باعنوانِ «المفلحون» یا وعدهٔ «جنات النعیم» به آن‌ها، تصویری از الگوی مطلوب مؤمن را ترسیم می‌کند که نه‌تنها از عذاب در امان است و به بالاترین درجات کامیابی و سعادت نائل می‌شود. این دوگانگی «ترس از عذاب» یا «امید به پاداش» یکی از ویژگی‌های کلیدی سبک انگیزشی قرآن است و تحلیل هم‌آیی نشان می‌دهد که مفهوم تقوا دقیقاً در کانون این دوگانگی قرار دارد و هردو جنبه را به‌طورِ هم‌زمان فعال می‌کند؛ همچنین، هم‌آیی تقوا با واژگانی چون حق، صدق، رب و الله، بر پیوند تقوا با حق‌گرایی و عبودیت تأکید می‌کند. تقوا در سور مکی قرآن، از پرستش الله و پذیرش

سال دهم
شمارهٔ دوم
پیاپی: ۱۹
پاییز و زمستان
۱۴۰۵

ربوبیت او جدایی‌ناپذیر است: ﴿اتَّقُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ﴾ و ﴿يَا عِبَادِ فَاتَّقُونِ﴾ (زمر: ۱۶)؛ علاوه‌براین، تقوا با صداقت در پذیرش و ابلاغ پیام حق پیوند خورده است: ﴿وَالَّذِي جَاءَ بِالصِّدْقِ وَصَدَّقَ بِهِ أُولَئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ﴾ (زمر: ۳۳). این نشان می‌دهد که تقوا در این دوره، صرفاً یک فضیلت اخلاقی فردی نیست و عمیقاً با جهت‌گیری بنیادی فرد نسبت به خداوند و حقیقت گره خورده است. متقی کسی است که در برابر حق تسلیم است و زندگی خود را براساسِ بندگی پروردگار تنظیم می‌کند.

این یافته‌ها همچنین زمینه‌ای برای بررسی تفاوت‌های احتمالی با گفتمان مدنی فراهم می‌کند که می‌تواند موضوع تحقیقات آتی باشد. انتظار می‌رود که در سوره‌های مدنی، با تشکیل جامعهٔ اسلامی و نیاز به تنظیم روابط اجتماعی، اقتصادی و سیاسی، ابعاد دیگری از تقوا مانند ارتباط آن با عدل، قسط، وفای به عهد، اصلاح ذات‌البین، جهاد و احکام شرعی برجسته‌تر شوند. آیهٔ معروف ﴿إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِندَ اللَّهِ أَتْقَاكُم﴾ (حجرات: ۱۳) که تقوا را ملاک برتری انسان‌ها فارغ از رنگ و نژاد معرفی می‌کند در یک سورهٔ مدنی آمده و بُعد اجتماعی تقوا را نشان می‌دهد. تحلیل پیکره‌ای تطبیقی میان دو دورهٔ مکی و مدنی می‌تواند این تطور و گسترش معنایی مفهوم تقوا را به‌طورِ دقیق‌تری مستند سازد.

نتیجه‌گیری

رویکرد پیکره‌بنیاد قادر به ارائهٔ تحلیل‌های عینی، مستند و نظام‌مند از متن قرآن است و این رویکرد می‌تواند در مقام ابزاری قدرتمند در کنار روش‌های سنتی، به فهم عمیق‌تر سبک و محتوای قرآن کمک کند. کاربست این رویکرد درمورد واژهٔ تقوا و مشتقات آن در قرآن کریم، حاکی از آن است که نخست، فراوانی و محوریت واژگان مرتبط با تقوا در سوره‌های مکی بسیار بالا است (حدود۶۰٪ کلِّ کاربرد قرآنی) که نشان‌دهندهٔ نقش محوری این مفهوم در گفتمان تأسیسی اسلام و تمایزبخشی به هویت مؤمنان است و غلبهٔ صورت‌های صرفی جمع مشتقات این واژه بر وجه اجتماعی و دعوتی آن تأکید دارد. دوم آنکه تحلیل هم‌آیی، شبکهٔ معنایی تقوا در دورهٔ مکی را آشکار ساخت که چهار خوشهٔ اصلی آن عبارت است از هدایت، ایمان و یقین؛ عذاب، هشدار و بیم اخروی؛ رستگاری، فلاح و پاداش؛ حق، صدق و امر الهی. این خوشه‌ها نشان می‌دهند که تقوا با پذیرش وحی، ترس از عقوبت، امید به ثواب، و التزام به حق و عبودیت، پیوندی ناگسستنی دارد. سوم، ابعاد غالب معنایی در دورهٔ مکی، عمدتاً در چارچوب اصول اعتقادی (توحید و معاد)، تزکیهٔ نفس فردی، ایجاد تمایز هویتی با شرک و آماده‌سازی قلوب برای پذیرش وحی، مطرح می‌شود و ابعاد مربوط به بیم از عواقب اخروی و امید به پاداش الهی در این دوره، برجستگی ویژه‌ای دارد.

منابع

آقایی، رحیم و محمد رضوانی و مهدی حقیقی شیرازی (۱۴۰۲)، ***«با هم‌آیی کلمات مقترن و انواع آن در قرآن کریم»***، مطالعات قرآن و حدیث، شمارهٔ اول، صص ۱-۳۳. doi: 10.30497/qhs.2023.244390.3760

ابن منظور، محمد بن مکرم (۱۹۹۴). ***«لسان العرب»***. بیروت: دار صادر.

امیری فر، محمد و کبری روشنفکر و خلیل پروینی و عالیه کرد زعفرانلو کامبوزیا (۱۳۹۵). ***«چالش‌های ترجمه در باهم‌آیی‌های قرآنی (بررسی موردی: ترکیب های وصفی و اضافی)»***، مطالعات ترجمهٔ قرآن و حدیث، شماره ۵، صص ۱-۲۵. doi: 20.1001.1.24233757.1395.3.5.8.5

ایزوتسو، توشیهیکو (۱۳۶۱). ***«خدا و انسان در قرآن»***، ترجمهٔ احمد آرام. تهران: شرکت سهامی انتشار.

خاکپور، حسین و ولی اله حسومی و فاطمه کیخا (۱۳۹۶). ***«بررسی و تحلیل با هم آیی واژگانی سورهٔ حج و مؤمنون»***. مطالعات ادبی متون اسلامی، شمارهٔ۲، صص ۹-۳۹. doi: 10.22081/jrla.2018.49520.1160

روستایی، علیرضا و علی اصغر روان شاد (۱۴۰۰)، ***«تأثیر بافت زبانی در گزینش باهم‌آیی واژگان قرآن کریم (مطالعهٔ موردی سوره ابراهیم(ع))»***. پژوهش های زبانشناختی قرآن، شمارهٔ اول، صص ۴۳-۶۰. doi:10.22108/nrgs.2021.125953.1605

زرکشی، بدرالدین محمد بن عبدالله (۱۹۵۷). ***«البرهان فی علوم القرآن»***، تحقیق محمد ابوالفضل ابراهیم. قاهره: دار احیاء الکتب العربیة.

سیدی، سید حسین و الهام اخلاقی (۱۳۹۱). ***«تحلیل رابطهٔ باهم‌آیی واژگان در قرآن کریم (مطالعه موردی سورهٔ بقره)»***، دوفصلنامهٔ مطالعات قرآنی و روایی، شمارهٔ۲، صص۹-۲۹. https://quran.isca.ac.ir/fa/Article/Detail

سیدی، سید حسین و الهام اخلاقی (۱۳۹۹). ***«نگرشی بر ویژگی های سبکی قرآن کریم در باهم‌آیی واژگان»***. مشهد: بنیاد پژوهش های اسلامی.

سیوطی، جلال‌الدین عبدالرحمن (۱۹۷۴). ***«الإتقان فی علوم القرآن»***، تحقیق محمد ابوالفضل ابراهیم. الهیئة المصریة العامة للکتاب.

صفری، سید ناصر (۱۳۷۴). ***«مفهوم تقوا و کاربرد آن در قرآن کریم»***، پژوهش های قرآنی، شمارهٔ ۴، صص. ۲۵۱ - ۲۶۸ https://jqr.isca.ac.ir/article_22458_7f65b5ab0058bc5ee4e1a86eccfddfca.pdf

عبدالرووف، حسین (۱۳۹۰). ***«سبک شناسی قرآن کریم (تحلیل زبانی)»***، ترجمهٔ پرویز آزادی. تهران: انتشارات دانشگاه امام صادق(ع).

فائز، قاسم (۱۳۷۸). ***«معیارهای شناخت آیات و سور مکی و مدنی»***. مقالات و بررسی‌ها، شماره ۶۶، صص ۶۸-۴۷. https://jmb.ut.ac.ir/article_12788_fca962b84cbc504ff9e9be6816ea7f28.pdf

قطب، سید (۱۹۶۶). ***«التصویر الفنی فی القرآن»***. قاهره: دار الشروق.

کیخا، فاطمه (۱۴۰۲). ***«بررسی و تحلیل باهم‌آیی واژگان قرآن در سوره‌های حج، مؤمنون، رعد و ابراهیم»***. زاهدان: دیار آفتاب.

نهیرات، احمد و عباد محمدیان (۱۳۹۶). ***«هم‌آیی واژگانی تقابلی مکمل در قرآن کریم؛ مطالعهٔ موردی آیات مرتبط با ترکیب "جَنَّات النَّعیم"»***، دو فصلنامهٔ کتاب قیم، شمارهٔ ۷، صص ۵۵-۷۶. https://kq.meybod.ac.ir/article_1126_2fc5c785c110aabb52e55fceecfc3ff93.pdf

References

The Holy Quran

Abd al-Ra'uf, Hussein, (1390 SH), Stylistics of the Holy Quran (linguistic analysis), Translated by Parviz Azadi, Tehran: Imam Sadiq University Press [In Persian].

Aghaei, Rahim and Mohammad Rezvani, and Mahdi Haghighi Shirazi, (1402 SH), The collocation of paired words and its types in the Holy Quran, Qur'an and Hadith Studies, No. 1, pp. 1-33. https://doi.org/10.30497/qhs.2023.244390.3760 [In Persian].

Al-Suyuti, Jalal al-Din 'Abd al-Rahman, (1974), Al-Itqan fi 'Ulum al-Qur'an, Investigated by Muhammad Abu al-Fadl Ibrahim, Al-Hay'ah al-Misriyyah al-'Ammah lil-Kitab [In Arabic].

Al-Zarkashi, Badr al-Din Muhammad ibn Abdullah, (1957), Al-Burhan fi 'Ulum al-Qur'an, Investigated by Muhammad Abu al-Fadl Ibrahim, Cairo: Dar Ihya' al-Kutub al-'Arabiyyah [In Arabic].

Amiri Far, Mohammad and Kobra Roshanfekr,and Khalil Parvini and Alieh Kord Zafaranlu Kambuziya, (1395 SH), Translation challenges in Qur'anic collocations (case study: descriptive and additional compounds), Journal of Qur'an and Hadith Translation Studies, No. 5, pp. 1-25 [In Persian]. doi: 20.1001.1.24233757.1395.3.5.8.5

Baker, P. (2006). Using corpora in discourse analysis. Continuum

Fa'iz, Qasem, (1378 SH), Criteria for recognizing Meccan and Medinan verses and surahs, Maqalat wa Barrasiha (Articles and Reviews), No. 66, pp. 47-68 [In Persian]. https://jmb.ut.ac.ir/article_12788_fca962b84cbc504ff9e9be6816ea7f28.pdf

Firth, J. R. (1957). A synopsis of linguistic theory, 1930–1955. In Studies in linguistic analysis (pp. 1–31). Blackwell.

Ibn Manzur, Muhammad ibn Mukarram, (1994), Lisan al-Arab, Beirut: Dar Sader [In Arabic].

Izutsu, Toshihiko, (1361 SH), God and man in the Qur'an, Translated by Ahmad Aram, Tehran: Sherkat-e Sahami Enteshar [In Persian].

Keykha, Fatemeh, (1402 SH), Review and analysis of the collocation of Quranic words in the surahs of Hajj, Momenoon, Ra'd and Ibrahim, Zahedan: Diyar-e Aftab [In Persian].

Khakpour, Hossein and Valiollah Hasoumi and Fatemeh Keykha, (1396 SH), Review and analysis of the lexical collocation of Surah Hajj and Mominoon, Literary Studies of Islamic Texts, No. 2, pp. 9-39. https://doi.org/10.22081/jrla.2018.49520.1160 [In Persian].

Mahlberg, M. (2007). Corpus stylistics: Bridging the gap between linguistic and literary studies. In M. Hoey, M. Mahlberg, M. Stubbs, & W. Teubert (Eds.), Text, discourse and corpora: Theory and analysis (pp. 219–246). Continuum.

McEnery, T., & Hardie, A. (2012). Corpus Linguistics: Method, Theory and Practice. Cambridge University Press.

McEnery, T., & Wilson, A. (2001). Corpus linguistics: An introduction (2nd ed.). Edinburgh University Press.

Neuwirth, A. (2007). "Orientalism in Oriental Studies? Qur'anic Studies as a Case in Point". Journal of Qur'anic Studies, 9(2), 115–127.

Nohayrat, Ahmad and Ebad Mohammadian, , (1396 SH), Complementary contrastive lexical collocation in the Holy Quran; a case study of verses related to the phrase 'Jannat al-Na'im', Kitab-e Qayyim Biannual Journal, No. 7, pp. 55-76 [In Persian]. https://kq.meybod.ac.ir/article_1126_2fc5c785c110aabb52e55fcecfc3ff93.pdf

Qutb, Sayyid, (1966), Al-Taswir al-Fanni fi al-Qur'an, Cairo: Dar al-Shuruq [In Arabic].

Rayson, P., & Garside, R. (2000). Comparing corpora using frequency profiling. In Proceedings of the Workshop on Comparing Corpora (pp. 1–6). Association for Computational Linguistic.

Roustaei, Alireza and Ali Asghar, Ravanshad (1400 SH), The effect of linguistic context in the selection of collocations of the words of the Holy Quran (case study of Surah

Ibrahim),Linguistic Researches of the Qur'an, No. 1, pp. 43-60. https://doi.org/10.22108/nrgs.2021.125953.1605 [In Persian].
Safari, Seyyed Naser, (1374 SH), The concept of piety and its application in the Holy Quran, Qur'anic Researches, No. 4, pp. 251-268 [In Persian]. https://jqr.isca.ac.ir/article_22458_7f-65b5ab0058bc5ee4e1a86eccfddfca.pdf
Seyyedi, Seyyed Hossein and Elham Akhlaghi, (1399 SH), A look at the stylistic features of the Holy Quran in word collocations, Mashhad: Islamic Research Foundation [In Persian].
Seyyedi, Seyyed Hossein and Elham Akhlaghi, , (1391 SH), Analysis of the relationship of word collocations in the Holy Quran (case study of Surah Baqarah), Biannual Journal of Quranic and Narrative Studies, No. 2, pp. 9-29 [In Persian]. https://quran.isca.ac.ir/fa/Article/Detail
Sinclair, J. (1991). Corpus, concordance, collocation. Oxford University Press.
Stubbs, M. (2001). Words and phrases: Corpus studies of lexical semantics. Blackwell.